Dokuzuncu Yüzyıl Konstantinopolisi'nde Şifa Yerleri

PAUL MAGDALINO

Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Anadolu, doğal çevrenin ve yerel tedavi geleneklerinin sürdürülmesine ek olarak üç ana yapısal özellik ile nitelenen, kendine özgü bir sağlık hizmeti kültürü geliştirmişti. Bu özelliklerden biri, Yunan tıp biliminin seçkinlere ait felsefe eğitiminin ayrılmaz bir parçası olarak geliştirilmesiydi. Bir diğeri ise, hayırseverliğin İsa'ya öykünmenin ve dolayısıyla da kişisel kurtuluş arayışının temel bir unsuru olduğu fikrini dayatan Hıristiyanlığın baskın ideolojisiydi. Geç Antik ve Orta Çağ Anadolusu'ndaki sağlık hizmetinin kendine özgü üçüncü özelliği, seçkin eğitim ve sosyal yardım da dahil olmak üzere kültürel kaynakların artan bir şekilde Konstantinopolis'e yönlendirilmesiydi; böylece, Konstantinopolis kuzeydoğu Akdeniz'de kurumsallaşmış tedavinin ana merkezi haline geldi ve bu rolünü Osmanlı İmparatorluğu'nda da sürdürdü.

Bu bölüm, Orta Çağ Konstantinopolisi'ndeki sağlık hizmetlerinin kurumsal yapısına dair bir fikir vermeyi amaçlar; ancak, kapsamlı bir tarihsel değerlendirme sunamaz. Bir yandan, konuya dair bir makalede yeterince özetlenemeyecek kadar çok kaynak mevcuttur; diğer yandan, bu kaynaklar tutarlı bir anlatı haline getirilemeyecek denli parçalı ve eksiktir.[1] Bizanslı hekimler tarafından Hipokrat, Galen ve Dioskorides geleneğinde yazılmış teorik ve kurallara dayalı oldukça geniş bir literatür vardır.[2] Bununla birlikte, profesyonel tıbbın varlığına rağmen azizler tarafından gerçekleştirilip, çoğunlukla tıp mesleğinin başarısızlığını göstermek amacıyla kaydedilmiş olan doğaüstü tedavilere dair çok sayıda vaka geçmişine sahip olmamıza rağmen, Bizans Dönemi'nden kalma tıbbi vaka çalışmaları içeren kitap yoktur.[3] Tıbbi tanı ve tedavi uygulamaları da oldukça muğlaktır.

Hastaneler

Hem doktorlar hem de hastalar için referans noktası, muğlak bir kurum olan ve Bizans bağlamında değerlendirildiğinde günümüze genellikle "hastane" olarak tercüme edilen *xenon*'dur.[4] Ancak, Latince bir terim olan *hospitium* terimi gibi, *xenon* kelimesi de "yabancılar için konaklama" gibi genel bir anlama sahiptir ve Bizans *xenon*'u bu kapsamlı işlevini hiçbir zaman kaybetmemiştir.[5] Başka temel

1 İlgili konulara dair güncel bir değerlendirme için, bkz. Brigitte Pitarakis ve Gülru Tanman, ed., *Life is Short, Art Long. The Art of Healing in Byzantium: New Perspectives* (İstanbul: IAE, 2018).

2 Genel olarak, bkz. Petros Bouras-Vallannatos, *Innovation in Byzantine Medicine. The Writings of John Zacharias Aktouarios (c.1275–c.1330),* OSB (Oxford: OUP, 2020).

3 Alexander Kazhdan, "The Image of the Medical Doctor in Byzantine Literature of the Tenth to Twelfth Centuries," *DOP* 38 (1984): 43–51.

4 Genel olarak, bkz. Timothy S. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, revize edilmiş basım, BHM Suppl. (Baltimore: JHUP, 1997); Timothy S. Miller, "Philanthropic Institutions," *The Cambridge Companion to Constantinople*, ed. Sarah Bassett (Cambridge: CUP, 2022), 254–58; David Bennett, *Medicine and Pharmacy in Byzantine Hospitals. A Study of the Extant Formularies* (Londra: Routledge, 2017).

5 *Xenon* kelimesinin onuncu yüzyıla ait bir sözlük olan *Souda*'daki tanımı: "Yabancıların ve hastaların kaldığı bina" (δόμου τοῦ ὑποδεχομένου τοὺς ξένους καὶ ἀρρωστοῦντας). Ayrıca, metnin devamında alıntılanan on dördüncü yüzyıl metnine de bakınız.

belirsizlikler de bulunmaktadır: Yatılı hastaların ayakta tedavi gören hastalara oranı neydi? Kimler, yatılı ve ayakta tedavi imkânlarından hangisine ulaşabiliyordu? Bazı hastanelerin dispanserleri aracılığıyla verdiği reçeteli tedaviye kimlerin erişimi vardı? Konstantinopolis'in herhangi bir döneminde kaç *xenon* faaliyet gösteriyordu ve bunlar nasıl finanse ediliyordu? Pantokrator Manastırı'nın, kurucusu İmparator II. Ioannes Komnenos tarafından 1136'da hazırlanan *typikon*'u, kurumun bir parçası olan *xenon*'un nasıl bir sistemle işlediğini son derece kesin bir şekilde tarif eder.[6] Ancak bu, Konstantinopolis'e özgü sağlık hizmetine dair en iyi ve tipik uygulamaları barındıran örnek bir hastane miydi, yoksa "temennilere dayanan hayali bir ideal" miydi?[7] Mükemmel biçimde teçhiz edilmiş bu imparatorluk kurumunun birdenbire ortaya çıkmasından ve sonrasında adından hiç bahsedilmemesinden nasıl bir anlam çıkarmalıyız? Bu yönüyle, yedinci yüzyıla ait bir eser olan *Aziz Artemios'un Mucizeleri*'nde bahsedilen Hristodotes Hastanesi[8] ve tıbbi inceleme ve tedavide tek tük sözü edilen *xenon*lar gibi,[9] adı kaynaklarda sadece tek seferlik ve kısa süreliğine geçen daha bilinmedik hastanelere benzemektedir. Yine de bu tür kanıtlara dayanarak, hastaneler için gelip geçici, kısa ömürlü bir varoluşun norm olduğu sonucuna varılamaz. Altıncı yüzyıla ait Narses veya Aziz Panteleimon Hastanesi, onuncu yüzyılın ortalarından sonra kayıtlardan kaybolur; ancak, dört yüz yıl sonra, 1342 tarihli bir imparatorluk nizamnamesinde yeniden ortaya çıkar. Metne göre hastane yakın zamanda pahalı bir şekilde restore edilmiştir, "eskisinden bile daha görkemli" olmuştur ve artık şu şekilde işlev görmektedir:

> Dünyanın dört bir yanında fırtınalarla boğuşan insanlar için korunaklı bir koy; kendilerini evlerinde tehdit eden şiddetli fırtınalardan ve gemi kazalarından kaçma umuduyla buraya sığınabilirlerdi. Burada kısa bir süre geçirdikten sonra, yaşadıkları sıkıntılardan hiçbir iz taşımadan sağ salim evlerine dönerlerdi (satır 54–59).[10]

Orta Çağ Konstantinopolisi'nde bazı hastanelerin uzun dönemliliğini (*longue durée*) ve hastaneye yatmanın süregelen duygu karmaşasını daha iyi anlatan bir örnek bulmak zor olurdu.

Kentin uzun tarihinin herhangi bir ânında mevcut olan sağlık tesislerinin genel bir görüntüsünü elde etmeye en çok yaklaşabileceğimiz yer, İmparator VII. Konstantinos Porphy-

6 Fransızca çevirisi ile düzenlenmiş Yunanca metin için, bkz. Paul Gautier, "Le Typikon du Christ Sauveur Pantokrator," *REB* 32 (1974): 1–145 (hastaneyle ilgili bölüm için, 82–108); İngilizce çevirisi için, bkz. Robert Jordan, "28. Pantokrator: *Typikon* of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ *Pantokrator* in Constantinople," *Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, ed. John Philip Thomas, Angela Constantinides Hero ve Giles Constable, DOS 35 (Washington DC: DO, 2002), 725–81.

7 Ewald Kislinger, "Der Pantokrator—Xenon, ein trügerisches Ideal?," *JbÖByz* 37 (1987), 173–79.

8 22 numaralı mucize için, bkz. Athanasios Papadopoulos-Kerameus, ed., *Varia Graeca Sacra* (St Petersburg: V. F. Kirshbaum, 1909), 28; metnin İngilizce çevirisi için, bkz. Virgil S. Crisafulli ve John Nesbitt, ed., *The Miracles of St Artemios. A Collection of Miracle Stories by an Anonymous Author of Seventh-Century Byzantium*, MMED 13 (Leiden: Brill, 1997), 130–31.

9 Burada bahsedilenler, Myrelaion *xenon*'u (Bennett, *Medicine and Pharmacy*, 82–84) ile muhtemelen Mauraganos *xenon*'udur (Bennett, *Medicine and Pharmacy*, 141–47). Ancak bana göre bu, reçeteyi yazan hekim *aktouarios* Michael'in soyismidir. Yine de, her durumda, Maurianos ismi ile ilgili bir karışıklık söz konusu değildir. Bu isim, anlatımda açıkça belirtildiği üzere hastane değil de, pansiyon olan bir *xenodocheion*'un bulunduğu yere işaret etmektedir: bkz. Immanuel Bekker, ed., *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* (Bonn: Impensis Ed. Weberi, 1838), 430.

10 Türkçe çeviri, Yunanca metinden yazar tarafından yapılan İngilizce çeviriye dayanmaktadır. Paul Lemerle, André Guillou ve Denise Papachryssanthou, ed., *Actes de Lavra III, de 1329 à 1500*, Archives de l'Athos 10 (Paris : Peeters Publishers, 1979), no. 123. Hastane, bitişiğindeki Aziz Panteleimon Kilisesi ile birlikte Narses tarafından kurulmuştur: bkz. John Zonaras, *Epitome of Histories III*, ed. Theodor Büttner-Wobst (Bonn: Weber, 1897), 199; *Patria of Constantinople*, 3:494, *Scriptores Originum Constantinopolitanarum*, ed. Theodor Preger (Leipzig: B. G. Teubner, 1901–1907), 2:249. Karşılaştırma için bkz. Miller, *The Birth of the Hospital*, 92.

rogennetos'un tek başına hükümdar olduğu dönemde (945–959) bir araya getirttiği, saray törenleri protokollerinin bir koleksiyonu olan *Törenler Kitabı*'nın Kitap I'inin 41. bölümünde verilmiş olan büyük devlet hastaneleri listesidir.[11] Bu bölüm, saray mensuplarına haç dağıtılması için Saray'da verilen resepsiyonla başlayan Palmiye Pazarı törenini anlatmaktadır. Bu törende, İmparator'un huzuruna ilk çıkarılacaklar arasında yer alan, kentin başlıca sosyal yardım kurumlarından sorumlu yetkililer için özel bir yer ayrılmıştır. İlk olarak devlet yetimhanesinin müdürü *Orphanotrophos* gelir; onu, Ayasofya ile Blachernai Kilisesi'nin din adamlarından üst düzey üç yetkili takip eder. Daha sonra Theophilos Hastanesi'nin müdürü (*xenodochos*) gelir ve beşinci sırada Haliç'in kuzey kıyısındakilerin başkanları (*demokratai*)[12] bulunur. Bu yetkilileri Sampson, Euboulos, Eirene, Narses ve Aya Eirene olmak üzere beş hastanenin müdürleri (*xenodochoi*) izler. Hastanelerin sıralaması şu şekildedir:[13]

1. Theophilos
2. Sampson
3. Euboulos
4. Eirene
5. Narses
6. Aya Eirene

Bu hastanelerin protokolün hazırlandığı dönemde Konstantinopolis'in önde gelen hastaneleri olduğunu varsayabiliriz. Açıktır ki protokol, *Törenler Kitabı*'nın redaksiyonundan daha geç bir tarihte hazırlanmış olamaz; bu durumda, en geç 960'larda hazırlanmış demektir. Adını taşıyan hastanenin kurucusu olduğu iyice belgelenmiş olan İmparator Theophilos'un (829–842) hükümdarlığı ise, protokolün hazırlanış tarihi için *terminus post quem* oluşturur. Theophilos Hastanesi'nin *xenodochos*u'nun eski imparatorluk kurumları olan Sampson ve Euboulos hastanelerinin yöneticilerinden belirgin bir şekilde daha kıdemli olması, listenin Theophilos'un ya da oğlu ve halefi III. Michael'in (842–867) hükümdarlığından kaldığını gösteriyor olabilir. Bu tarihlendirme, *Törenler Kitabı*'nın yeni basımının yazarlarının yakın zamanda teyit ettiği, derlemenin dini bayramlar için düzenlenen saray törenlerini anlatan ilk bölümünün (I 1–46) aslında III. Michael döneminde bir araya getirilen bir protokol kitapçığından türediği yönündeki bilimsel fikir birliği ile tutarlıdır.[14]

Listedeki altı hastanenin tamamı başka kaynaklardan bilinmektedir.[15] Yerini tespit edebildiğimiz beşi, kentin yoğun yerleşimli ve merkezi alanlarında bulunuyordu: İki hastane (Sampson ve Euboulos) Ayasofya'ya yakındı; Aya Eirene ve Theophilos ise, Haliç civarında, bugünkü Zindankapı ve Unkapanı mahallelerinde yer alıyordu. Narses Hastanesi, Iulianos Limanı'nın (Kumkapı) yanında bulunurken; altıncısı, Eirene'ye bağlı olan hastane ise, göreceğimiz gibi, büyük olasılıkla Yenikapı'da kazılan ve Marmara Denizi'ndeki diğer liman olan Theodosios Limanı'nın civarındaydı.

Kronolojiye gelince, listedeki dört kurum, beşinci ve altıncı yüzyıllara tarihlendirilir ve bunlardan biri olan Sampson Hastanesi, dördüncü yüzyılda yaşamış kutsal bir adam tarafından kurulmuş bir kurumken, I. Ioustinianos'un restorasyonu ile yeni haline kavuşmuştu.[16] Bu hastanelerin sahip olduğu uzun tarih,

11 Gilbert Dagron ve Bernard Flusin, ed., *Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des Cérémonies*, CFHB 52 (Paris: ACHCByz, 2020), 1:312–21 (metin ve çeviri), 4:1, 333–41 (yorum). İngilizce çevirisi için, bkz. Ann Moffatt ve Maxene Tall (J. J. Reiske edisyonunun metnini ve sayfalandırmasını kullanır). *Constantine Porphyrogennetos, The Book of Ceremonies; with the Greek Edition of the Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Bonn, 1829), BA 18 (Canberra: AABS, 2012), 1:171–77.

12 Bu görevliler, Hipodrom'da yarışan takımların taraftarları Maviler ve Yeşiller'in başkanları olarak devlet törenlerinde yerlerini alırdı. Ancak, *Törenler Kitabı*'nın diğer bölümlerinden, bu kişilerin imparatorluğun merkezi sahra ordusunun iki ana biriminin (*tagmata)* komutanları (*domestikoi*) olarak önemli askeri rollerinin de bulunduğu açıkça görülür.

13 Dagron ve Flusin, *Constantin VII Porphyrogénète*, 1:315.

14 Dagron ve Flusin, *Constantin VII Porphyrogénète*, 1:91*–110*.

15 Genel olarak, bkz. Miller, *The Birth of the Hospital*, 91–92, 95.

16 Timothy S. Miller, "The Sampson Hospital of Constantinople," *BF* 15 (1990): 101–35.

İmparatoriçe Eirene (780–797) ve İmparator Theophilos'un (829–842) *xenon*'ları olan diğer ikisinin çok daha yeni kurumlar olmasıyla tezat oluşturur. Görünüşe göre bu iki imparatorluk kurumu, Narses Hastanesi'nin kuruluşundan bu yana geçen iki yüzyılda kentin sosyal yardım altyapısında var olmayan ya da en azından sorun teşkil etmeyen bir boşluğu doldurmak için kurulmuştu. Sekizinci yüzyılın sonları ve dokuzuncu yüzyılın başlarında politikada gerçekleşen bu değişime neden olan şey neydi? Bu duruma katkıda bulunan üç faktörden bahsedilebilir.

Birincisi, İmparator V. Konstantinos'un 747'deki veba salgını kaynaklı ölümlerden sonra kenti yeniden iskân etme, 767'de "Uzun Mesafe Sukemeri"ni tekrar inşa etme ve tahıl fiyatlarını düşürme politikaları sayesinde, Konstantinopolis'in sekizinci yüzyılın ikinci yarısında sosyal ve ekonomik olarak yeniden canlanmasıdır.[17] Kuşkusuz ki bu önlemler sosyal hizmetlere olan talebi arttırmış ve bu hizmetlerin daha yoğun şekilde temin edilmesini sağlamıştır. İkinci olarak, yeni *xenon*ları yaptıran hükümdarlar, tartışmalı dini reformlarının ortodoksluğunu kanıtlamak için dindarlıklarını ve hayırseverliklerini vurgulamaya hevesli olmuşlardır: Eirene'nin ikonalara hürmet etmeye dönüşünü haklı göstermesi gerekirken, Theophilos da daha sonra ikonoklazma dönüşü yeniden onaylamış olmasını meşrulaştırmak istiyordu. Üçüncü ve bu iki faktörle bağlantılı olarak, her iki yönetici de Konstantinopolis'in hafızasında ve mimari dokusunda iz bırakmak istemişlerdir; her iki durumda da yeni hastane, iddialı bir inşa programının parçası olmuştur.[18]

Eirene'nin inşaat faaliyetlerine ilişkin yazılı kanıtlar, iki malzeme buluntusunun yakın zamanda yapılan analiziyle çarpıcı bir şekilde zenginleşmiştir. Aya Eirene'nin yeniden inşa edilmiş yapısında ve Yenikapı kazısının doğu ucunda ortaya çıkarılan büyük taş iskelede bulunan kalaslar 797 yılına tarihlendirilmiştir. Kalasların ait olduğu ağaçların aynı ormanda ve aynı zaman zarfında kesilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.[19] Her ikisi de önemli ve resmi yapılardır; bu nedenle, hükümetin en üst düzeyindekilerin emri ile inşa edilmiş olmalıdır. Kanıtlar sadece Eirene'nin inşaat faaliyetlerinin daha önce düşünülenden çok daha kapsamlı ve iddialı olduğunu göstermekle kalmaz; aynı zamanda, yatırımının güçlü bir sosyal ve ekonomik boyuta sahip olduğu ve Theodosios Limanı bölgesine odaklandığı yönündeki, Theophanes Kroniği ve *Patria*'da yer alan bulguları da doğrular.[20] İmparatoriçenin tercih ettiği konut, limanın doğu yakasında yer alan ve başka bir yapıdan dönüştürülen, beşinci yüzyıla ait gösterişli bir konut kompleksi olan Eleutheriou Sarayı'ydı.[21] Eirene'nin komp-

17 Paul Magdalino, "Constantine V and the Middle Age of Constantinople," *Studies in the History and Topography of Byzantine Constantinople*, ed. Paul Magdalino (Aldershot: Variorum, 2007), no. IV; Paul Magdalino, "Renaissances d'une capitale: l'urbanisme constantinopolitain des dynasties impériales," *Constantinople réelle et imaginaire. Autour de l'œuvre de Gilbert Dagron*, ed. Cécile Morrisson ve Jean-Pierre Sodini, *TravMem* 22, no. 1 (Paris: ACHCByz, 2018), 70–75.

18 Bkz. Warren T. Treadgold, *The Byzantine Revival, 780-842* (Stanford: StanfordUP, 1988), bölüm 2 ve 5; Judith Herrin, *Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium* (Londra: PUP, 2001), 51–129; Juan Signes Codoñer, *The Emperor Theophilos and the East, 829–842. Court and Frontier in Byzantium during the Last Phase of Iconoclasm* (Farnham: Routledge, 2014), bölüm 1 ve 24.

19 Peter Ian Kuniholm, Charlotte L. Pearson, Tomazs J. Ważny ve Carol B. Griggs, "Of Harbors and Trees: The Marmaray Contribution to a 2367-Year Chronology for 97 Sites for the Aegean, East Mediterranean and Black Sea," *Istanbul and Water*, ed. Paul Magdalino ve Nina Ergin, ANES Suppl. 47 (Leuven: Peeters Publishers, 2015), 63–64.

20 Magdalino, "Renaissances d'une capitale," 75–77; Theophanes, *Chronographia*, ed. Carolus de Boor (Leipzig: Teubner, 1883), I, 467, 472, 478 (çev. Cyril Mango ve Roger Scott, *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813* [Oxford: Clarendon Press, 1997], 641, 648, 656); *Patria*, III 173, ed. Preger, *Scriptores* 2:269 (çev. Albrecht Berger, *Accounts of Medieval Constantinople. The Patria*, DOML [Cambridge MA: HUP, 2013], 211).

21 Paul Magdalino, "Modes of Reconstruction in Byzantine Constantinople," *Reconstruire les villes: modes, motifs et récits*, ed. Emmanuelle Capet, Cécile Dogniez, Maria Gorea, Renée Koch-Piettre, Francesco Massa ve Hedwige Rouillard-Bonraisin, Semitica et classica Suppl. 1 (Turnhout: Brepols, 2019), 264–67.

lekste yaptırdığı dönüşümler atölyeleri (*ergodosia*) de kapsıyordu ve kişisel servetini imparatorluk sarayından ziyade burada saklıyordu. Bu durum servetin vergilerden değil de, ticaretten elde edildiğini düşündürmektedir. Atölyelerin bahsinin geçtiği *Patria*'da yer alan bir başka pasaj, imparatoriçenin üç hayır kurumu kurduğunu belirtir: Bir mezarlık, fırınla bağlantılı bir yiyecek dağıtım merkezi ve de tartışmakta olduğumuz hastane.[22] Metindeki tariften, üç birimin tek bir kompleks oluşturup oluşturmadığı anlaşılmamaktadır; ancak, mezarlığın diğer yapılarla bütünleşik olması pek olası değildir. Bununla birlikte, hastanenin fırına yakın olduğunu varsaymak akla yatkındır. Her halükârda, ikinci yapının adı Lamia olarak belirtilmiştir ve bu ad, diğer metinlerde Theodosios Limanı'nda yer alan, devlete bağlı tahıl ambarı olarak geçer. Dolayısıyla, Eirene Hastanesi'nin Theodosios Limanı'nda imparatoriçe tarafından yaptırılan veya yeniden inşa ettirilen bina kompleksinin bir parçasını oluşturduğunu varsaymak makul görünmektedir. Bu hastane, imparatoriçenin kentin bu bölümüne odaklanan ve 747 yılındaki veba salgınından sonra V. Konstantinos tarafından ticari bölgelerin yeniden iskân edilmesi üzerine inşa edilen kentsel dönüşüm projesinin bir parçasıydı.

Theophilos Hastanesi, imparatorun esas olarak imparatorluk saraylarına yapılan gösterişli ilavelerden ve kent surlarında yapılan kapsamlı onarımlardan oluşan inşa programına pek uymamaktadır. Aslında hastanenin kuruluş öyküsü, çağdaşlarının da bu durumun açıklanmaya muhtaç olduğunu hissettiklerini gösterir. Kurumun resmi bir anlatısından türediğine şüphe olmayan, onuncu yüzyıla ait bir kroniğe göre, ev başlangıçta Büyük Konstantinos'un maiyetindeki Romalı bir aristokratın konutuydu. Bu ev, daha sonra devlet mülkü haline geldi ve "iffetli yaşamayı tercih etmeyen soylu kadınlar"ın yaşadığı bir konuta dönüştürüldü. III. Leon (717–y. 741) ise burayı genelevden (πορνεῖον) pansiyon/hastaneye (ξενοδοχεῖον) çevirdi. Daha sonra, Eirene oğlu VI. Konstantinos'u tahttan indirip kör etti ve buraya yerleştirdi. Konstantinos öldükten sonra da, dul kalan eşi yapıyı Metanoia (Tövbe) adını verdiği bir rahibe manastırı haline getirdi. Bu yapı, Theophilos'un dikkatini ilk olarak her hafta düzenlenen tören alayına katılmak için Blachernai Kilisesi'ne gitmekteyken salonlardan birinin çatı kirişinin çökmesi üzerine rahibelerin kendisinden yardım istemesiyle çekmiştir. Binaya bakmak için kafasını çevirdiğinde (ἐκνεύσας), ondan çok memnun kaldı; rahibeleri başka bir manastıra taşıdı ve "evi her türlü süslemeyle güzelleştirerek bir *xenon* haline getirdi. Buraya çok miktarda para, gümüş ve mülk bağışlayarak "Theophilos'un Kurumu" (τὰ Θεοφίλου) adını verdi."[23]

Binanın önceki tarihi ile ilişkili Bizans'ın dini vakıf belgelerinde eşi benzeri bulunmayan bu ayrıntılı bilgiyi anlamlandırmadaki kilit nokta, kuşkusuz binanın daha önce III. Leon tarafından bir *xenodocheion*'a dönüştürüldüğünü belirten ifadedir. Theophilos, bu gerçeğe dikkat çekmiş ve binayı yalnızca ilk ikonoklast imparator tarafından tesis edilmiş olan o eski meşru statüsüne geri döndürdüğünü göstererek rahibeleri tahliye etmesini haklı çıkarmıştı. Böylece, Eirene'nin başlattığı özelleştirmeyi feshetmişti; çünkü imparatoriçe yalnızca ikonların geri getirilmesinin mimarı değildi, aynı zamanda kendi adını verdiği bir hastanenin de kurucusuydu. Bu nedenle, *ta Theophilou* Hastanesi *ta Eirenes* Hastanesi'ne karşı birden fazla yönden verilmiş ikonoklast bir yanıttı ve bu da Theophilos'un kuruma yaptığı çarpıcı yatırımı daha da anlamlı kılmaktadır. Binayı "güzelleştirmesi" ve cömertçe yaptığı bağışlar, *Törenler Kitabı*'nda anlatıldığı gibi, Saray'da verilen Palmiye Pazarı resepsiyonuna yansıtılan sonuca ulaşmayı amaçlıyordu. Gördüğümüz gibi burada, *ta Theophilou xenodochos*'u, altı devlet hastanesi müdürü arasında imparatorun huzu-

22 *Patria*, 3:85, Preger, ed., *Scriptores*, 246; çev. Berger, *Accounts*, 181; Paul Magdalino, "Medieval Constantinople," no. I, 23–25.

23 Symeon, Büyük Kâtip, *Chronicle*, 130.42: *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, ed. Staffan Wahlgren (Berlin ve New York: de Gruyter, 2006), 230–31.

runa çıkarılan ilk kişidir; hatta, imparatorluk sahra ordusunun en kıdemli iki komutanının bile önüne geçer.[24] *Ta Eirenes xenodochos*'u ise dördüncü sıradadır; yani imparatorluk kurumları olan hastanelerin dört müdürü arasında en alt sırada yer almaktadır. Onun altındaki iki kişi, sırasıyla bir imparatorluk yetkilisi ve bir din adamı tarafından kurulan kurumların başkanlarıdır.

Törenler Kitabı, Theophilos tarafından kurulan hastanelerin hiyerarşisini yansıtır ve bu hiyerarşinin onuncu yüzyılın ortalarında da değişmemiş olduğu görülür. Ancak *Törenler Kitabı*'ndan sonra, Geç Bizans kaynaklarında yeniden bahsedilen Sampson ve Narses hastaneleri dışındaki altı hastanenin hepsi de iz bırakmadan ortadan kaybolur. Gördüğümüz gibi, bu hastanelerden, özellikle de Narses'e bağlı olandan daha geç bir dönemde bahsedilmiş olması, elimizde on birinci ve on ikinci yüzyıllara ait kanıt yokluğunun, yokluğun bir kanıtı olarak kabul edilmesine karşı şüpheyle yaklaşılması gerektiğini belirten bir uyarıdır. Yine de kaynaklardan topyekûn kaybolan hastanelerin listedeki en yeni kurulmuş iki kurumu, yani Eirene ve Theophilos hastanelerini içermesi merak uyandırıcıdır. Ayrıca, bu hastanelerin kurulduğu tahmin edilen yerlerde başka isimlere sahip hastanelerin ortaya çıkması da dikkat çekicidir. Hangi tarihe ait olduğu belirlenememiş bir tıp çalışmasından bilinen Myrelaion *xenon*u,[25] imparator I. Romanos Lekapenos'un (919–944), imparatoriçe Eirene'nin üzerine Eleutherios Sarayı'nı kurduğu beşinci yüzyıl konut kompleksinin kuzey ucunda yer alan eski evinde, yaklaşık 920 yılında kurduğu, aynı adlı kadınlar manastırıyla ilişkili olmalıdır.[26] Böylece Myrelaion, Lamia tahıl ambarına ve Eirene'nin yoksullara ekmek dağıtmak için kullandığı fırınlara yakın bir konuma sahip oluyordu. Bu yakınlık, hiç şüphesiz, Romanos'un vasiyetinde manastır kilisesindeki mezarında her gün ekmek dağıtılmasını emretmesini kolaylaştırdı.[27] Eğer Eirene'nin *xenon*u'nun da konut kompleksinin yakınında bulunduğunu varsaymakta haklıysak, bu kurumun nasıl Myrelaion'un idari kontrolü altına girdiğini ve nihayetinde, *Törenler Kitabı*'nın derlenmesinden sonraki bir noktada, orijinal adını kaybettiğini kolaylıkla görebiliriz. Kurumlar arasında devamlılığın olması, aynı muhitte iki imparatorluk hastanesinin bir arada bulunmasından daha akla yatkındır.

Theophilos'un *xenon*u'na gelince, başka bir yerde bu kurumun sonunda Pantokrator Manastırı'nın ünlü hastanesine dönüştürüldüğünü ya da onun yerini aldığını iddia etmiştim. Onuncu yüzyıl metinlerinde "Zeugma'daki [= Unkapanı] bir tepe üzerinde," Haliç boyunca uzanan sahil yoluna kısa bir mesafede tarif edilen *ta Theophilou*'nun topografyası, tam olarak Zeyrek Camii'nin konumuna karşılık gelmektedir. Şu an Süleymaniye'nin bulunduğu, olası diğer tepe ise kıyı yolundan daha zahmetli bir sapma gerektirecek konumdaydı ve zaten Bizanslılar tarafından *Oxeia* "Sivri Tepe" olarak biliniyordu.[28]

24 Bkz. yukarıda, n. 12.

25 Ayasofya'nın *koubouklesios*u, Myrelaion İmparatorluk *Xenon*u'nun *protomenites*i ve [Theotokos?] Peridoxos olarak nitelendirilen Romanos'un *Akut ve Kronik Hastalıklar Üzerine* adlı tıp çalışması için, bkz. Bennett, *Medicine and Pharmacy*, 84–85, 188.

26 Magdalino, "Modes of Reconstruction," 264–67. Kadınlar manastırı için, bkz. Raymond Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, I: *Le siège de Constantinople et le patriarcat Oecuménique*, cilt 3: *Les églises et les monastères* (Paris: IFEB, 1969), 351–54; bu mevki ve günümüzde Bodrum Camii olarak varlığını sürdüren manastır kilisesi için, bkz. Cecil L. Striker, *The Myrelaion (Bodrum Camii) in Istanbul: with an Appendix on the Excavated Pottery by John W. Hayes* (Princeton, NJ: PUP, 1981).

27 Magdalino, "Medieval Constantinople," 23–25.

28 Magdalino, "Medieval Constantinople," 50–52; Paul Magdalino, "The Foundation of the Pantokrator Monastery in Its Urban Setting," *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, ed. Sofia Kotzabassi, ByzArch 27 (Boston ve Berlin: de Gruyter, 2013), 34–35.

Akıbetleri her ne olursa olsun, Eirene ve Theophilos hastaneleri bağımsız idari birimler olarak türlerinin son örnekleriydi. Onuncu yüzyıldan itibaren, yeni hastanelerin ve hatta hayırseverlik kurumlarının çoğu, daha büyük dini komplekslerin bir parçası olarak ve manastırlarla bağlantılı şekilde kurulmuştu. Myrelaion bu konuda öncülük etmiştir; bu nedenle, ona ait *xenon* Eirene Hastanesi'nin yeni bir yorumu olsun ya da olmasın, manastır merkezli bir sosyal yardım sistemine geçişin önemli bir ânını temsil etmektedir.

Ilıcalar ve Hamamlar

Eirene ve Theophilos hastaneleri, imparatorluğun yedinci ve sekizinci yüzyıllarda geçirdiği hayatta kalma krizinin ardından sağlık hizmetlerinin, kentsel yenilenme tasavvurunda önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Ancak tıpkı tedavinin hastanelerle ve profesyonel tıpla sınırlı olmadığı gibi, yenilenme tasavvuru da imparatorluğa özgü değildi. Gerçekten de, Bizans sağlık hizmetlerini tam anlamıyla kavrayabilmek için, kurumsal çerçevenin ötesine, şifa ve esenlik için temel unsur olan suya bakmalıyız. Nemli iklime ve bol yağışa rağmen, su İstanbul'da daima değer görmüş ve zengin bir estetik kültürünün doğmasını sağlamıştır.[29] Su, iki şekilde şifalı hale gelmiştir: Kutsal pınarlar ve sıcak hamamlar. Erken ve Orta Bizans dönemlerinde iki kutsal pınar (ἁγιάσματα) meşhur olmuştu: Ayasofya'nın aşağısındaki yamaçta yer alan Hodegon'a ait kutsal pınar ile kentin dışında yer alıp İstanbul'un modern sakinleri tarafından Osmanlı fethinden beri havuzunda yaşayan efsanevi balıklardan dolayı "Balıklı" olarak bilinen Pege'deki ayazması.[30] Her iki kaynak da Meryem Ana ile ilişkilendirilmişti ve efsaneye göre, ikisi de beşinci yüzyılda gözlerinin suyla teması sonucu mucizevi bir şekilde görme yetilerini geri kazanan kör adamlar tarafından keşfedilmişti.[31] Bu iki yerde de, kiliseler ve nihayetinde manastırlar kurulmuştu.[32] Bu benzerliklerin yanı sıra, Hodegon'un Bakire Hodegetria'nın ünlü tören ikonasını edinerek şöhret kazanmasıyla, kurumların hikâyeleri birbirinden önemli ölçüde farklılaşır. Ancak, Bakire'nin şifa ve hayat veren bir pınar olarak algılanması ona tapınmanın önemli bir parçası haline geldiğinden, bu iki mabet şüphesiz birbirleriyle ve Konstantinopolis'teki diğer Meryem Ana kült merkezleriyle birlikte gelişmişti.[33] Yeni bir iyileşme mucizesi dalgasının, dokuzuncu yüzyılda her iki kilisenin de III. Michael ve I. Basileios tarafından yeniden inşa edilmesine sebep olması ile hem Hodegon'un hem de Pege'nin ikonoklazmın sona erişinden sonra yeniden yükselişe geçmesi kesinlikle tesadüf değildir. Pege ile ilişkilendirilen mucize hikâyelerinin onuncu yüzyılda bir araya getirilen kapsamlı koleksiyonundan, hastaların çoğunun iç rahatsızlıklardan muzdarip olduğu ve kaynak suyunu içerek iyileştiği; ancak bazı rahatsızlıkların harici uygulama gerektirdiği ve bir vakada bir kadının suyu ısıtıp içinde yıkanarak idrar hastalığından kurtulduğu anlaşılmaktadır (15). Bir başka vakada ise yazar, tedaviyi daha da mucizevi olarak tasvir etmektedir; çünkü tedavi bir bardak soğuk su ile gerçekleşmiştir (11). Bu nokta, derlemenin son bölümünde de yinelenmektedir (42):

29 Bkz. Magdalino ve Ergin, *Istanbul and Water*, özellikle 115–74; Brooke Shilling ve Paul Stephenson, ed., *Fountains and Water Culture in Byzantium* (Cambridge: CUP, 2016).

30 Alice-Mary Talbot, "Holy Springs and Pools in Byzantine Constantinople," *Istanbul and Water*, ed. Paul Magdalino ve Nina Ergin, ANES Suppl. 47 (Leuven: Peeters Publishers, 2015), 162–63, 164–71; Isabel Kimmelfeld, "The Shrine of the Theotokos at the Pege," *Fountains and Water Culture,* ed. Brooke Shilling ve Paul Stephenson (Cambridge: CUP, 2016), 299–313.

31 Christine Angelidi, "Un texte patriographique et édifiant: Le 'Discours narratif' sur les Hodègoi," *REB* 52 (1994), 135–36; *Anonymous Miracles of the Pege, Acta Sanctorum Novembris*, III (Brüksel: Sociéte des Bollandistes, 1910): Alice-Mary Talbot'un çevirisinden yeniden üretilen Yunanca metin için bkz. Alice-Mary Talbot ve Scott Fitzgerald Johnson, çev., *Miracle Tales from Byzantium*, DOML (Cambridge MA: HUP, 2012), §2, 208–11.

32 Janin, *Les églises et monastères*, 199–207, 223–28.

33 Helena Bodin, "'Rejoice, Spring': The Theotokos as Fountain in the Liturgical Practice of Byzantine Hymnography," *Fountains and Water Culture,* ed. Brooke Shilling ve Paul Stephenson (Cambridge: CUP, 2016), 246–64.

> Soğuk suyun idrar sorunları olan insanları iyileştirmesi, kötü kokulu delikleri açması ve dayanılmaz ağrıları dindirmesi nasıl da harika ve şaşırtıcı olmaz? Bu özellikle hayret vericidir; çünkü herkes bilir ki hekimler bu tür hastalıkları daha ziyade sıcak tedavi ve sıvılarla yenmeye çalışırlar, sistemde şok etkisi yaratan soğuk suyla değil.[34]

İşte burada sıcak hamamlar devreye giriyor.

Yıkanmak her zaman sağlıklı ve medeni bir yaşam tarzının ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş ve antik dünyanın hamam kültürü, odağını haz için yapılan ve bağımlılık yaratan yıkanma eyleminden sağlık için yapılan ölçülü yıkanmaya kaydırarak toplumsal geleneklerin Hıristiyanlaşmasına uyum sağlamıştı.[35] Konstantinopolis'te bu değişim, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda, Konstantinos'un hükümdarlığından Iustinianos'unkine kadar geçen sürede hüküm sürmüş imparatorların İmparatorluk Roması'nın büyük hazsarayları tarzında inşa ettirdikleri görkemli, anıtsal ve halka açık hamamlar olan *thermae*'ın terk edilmesi ve yıkılmasıyla gerçekleşmişti. Bu hamamlar artık kullanılmıyordu; çünkü insanlar daha küçük ve daha mütevazı olan özel tesislerde yıkanıyorlardı ve bunların çoğu kiliselere bağlıydı.[36] Hazsarayı, dokuzuncu yüzyılda Theophilos Dönemi'nde inşa edilen bir halka açık hamam[37] ve I. Basileios ile VI. Leon tarafından yaptırılan iki saray hamamıyla[38] yeniden yükselişe geçer gibi oldu. Leon Khoirosphaktes'in bir şiirinde İmparator Leon'un yaptırdığı hamamın ayrıntılı bir tasviri bulunur; bu tasvir, hamamın yeniden kullanılan heykelleri, su temalı mozaikleri, hayvan formundaki su oluklarını ve muhtemelen hidrolik *automaton*ları bir araya getiren estetik bir savurganlık olduğunu göstermektedir.[39] Yine de şiirin, hamam ortamının hedonizmini, önem bakımından tedavi ediciliğinin altına koyarak sona ermesi, döneme hâkim olan değerler sisteminin karakteristik özelliğidir:

> Binanın çok yönlü güzelliği şifa lütfuna sahiptir; insanların hastalığını alır ve onlara kuvvet bahşeder. Uzuvların sıcak sıvı damlalarından beslenen canlılığı, geri dönecek gücü buldu ve yıllarca da dinç kalacak.[40]

Mimari yelpazenin diğer ucunda ise, manastır kurucuları çileci bir ideal olan topyekûn *alousia*'yı (yıkanmamışlık) dengeleyici bir unsur

34 Metnin Türkçe çevirisi, orijinal Yunanca metnin İngilizce çevirisine dayanmaktadır: Talbot ve Johnson, *Miracle Tales from Byzantium*, 291.

35 Genel olarak bkz. Albrecht Berger, *Das Bad in der byzantinischen Zeit*, MBM 27 (Münih: Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie, 1982); Apostolos Karpozilos, "Baths," *The Oxford Dictonary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York ve Oxford: OUP, 1991), 271–72; Konstantinopolis'in hamamları için, bkz. Maria Mundell Mango, "*Thermae, Balnea, Loutra, Hamams*: The Baths of Constantinople," *Istanbul and Water*, ed. Paul Magdalino ve Nina Ergin, ANES Suppl. 47 (Leuven: Peeters Publishers, 2015), 129–60.

36 Paul Magdalino, "Church, Bath and Diakonia in Medieval Constantinople," *Church and People in Byzantium*, ed. Rosemary Morris (Birmingham: CBOMGS, 1990), 165–88.

37 *Patria of Constantinople*, III 174, Preger, ed., *Scriptores*, 2:269–70; çev. Berger, *Accounts*, 211: "the so-called large bath near the Forum of the Ox (Forum Bovis'in yakınında yer alan ve büyük hamam olarak adlandırılan yapı)."

38 *Life of Basil I*, *Theophanis Continuati Liber V, Vita Basilii Imperatoris*, ed. ve çev. Ihor Ševčenko (Berlin ve Boston: de Gruyter 2011), 296–97; Bekker, *Theophanes Continuatus*, VI.42, 460–61.

39 Paul Magdalino, "The Bath of Leo the Wise and the 'Macedonian Renaissance' Revisited: Topography, Iconography, Ceremonial, Ideology," *DOP* 42 (1988): 97–118; Paul Magdalino, "The Culture of Water in the 'Macedonian Renaissance'," *Fountains and Water Culture*, ed. Brooke Shilling ve Paul Stephenson (Cambridge: CUP, 2016), 139–40; Paul Magdalino, "Modes of Reconstruction," 260–62.

40 Türkçe çevirisi şu eserdeki İngilizce çeviriye dayanmaktadır: Magdalino, "The Bath of Leo the Wise," 117–18.

olan hamam tesislerinin temin edilişini, sağlık hizmetleri temelinde gerekçelendirdiler.[41]

Kutsal pınarlar ve sıcak hamamlar sağlık hizmetlerine farklı ilkeler temelinde katkıda bulundular; ancak tanrısal müdahale ve fiziksel işleyiş kuralları uzlaşmaz olmadığından, bu ilkeler de birbirleriyle ters düşmedi. Birçok kaynak, yaygın eğilimin ikisini birleştirip böylece etkiyi ikiye katlamak ve sıcak hamam suyuna Meryem Ana'nın kutsal bir *hagiasma*sı'ndan gelen soğuk suyun doğaüstü iyileştirici gücünü katmak olduğuna işaret eder.

Bu iki işleyiş biçimi, en çarpıcı şekilde, hem ısıtmanın hem de kaynak suyunun Tanrı'nın armağanı olduğu ılıcalarda bir araya getirilmiştir. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda hüküm sürmüş imparatorlar, altıncı yüzyıldaki selefleri gibi, Marmara Denizi'nin güney kıyısındaki Pythia'da, yani bugünkü Yalova'da bulunan kaplıcayı sık sık ziyaret etmişlerdi.[42] Leon Khoirosphaktes doğanın bu mucizesinin işleyişini, Tanrı'nın "keramet ve ibadet için" yarattığı, ateş ve suyun bu paradoksal birliğini açıklayan bir şiir yazmıştır. Birliğin amacı başlangıçta belirtilmiştir:

> Dostum, doğal sıcak su akıntısının nasıl ve nereden geldiğini ve tüm hastalara nasıl karşılıksız bir hediye ve hoş bir keyif olarak sunulduğunu öğrenmek ister misin?[43]

Doğal ısıtmanın mevcut olmadığı yerlerde, çözüm ya *hagiasma*'yı bir hamama ya da normal bir hamamı *hagiasma*'ya dönüştürmekti. Kuruluş öyküsünden sonra kutsal pınarının adını bir daha duymadığımız Hodegon Manastırı'nda ilk çözüm benimsenmişti; ancak Theodoros Balsamon'un yazdığı on ikinci yüzyıla ait bir epigram, "Hodegon'un Kutsal Theotokosu'nun kutsal hamamının (ἅγιον λοῦμα τῆς ἁγίας Θεοτόκου τῶν Ὁδηγῶν)" İmparator II. Isaakios Angelos (1185–1195) tarafından yenilenmesini kutlar. Muhtemelen III. Michael Dönemi'ne (842–867) tarihlenen yapı evresinden kalma bu hamam, Balsamon'un ifadesiyle, "sıcak sularla dolu bir Siloam çeşmesi ve mucizevi tedavilerle dolup taşan bir kuyu" içeriyordu. Tek bir pınardan iki kez bahsedilmiş olması, biri ısıtılmış havuz ve diğeri kutsal bir kuyu şeklindeki soğuk su *hagiasma*sı olmak üzere iki ayrı tesise atıfta bulunulduğunu düşündürmektedir.[44]

Pege'nin *hagiasma*sı'nda benzer şekilde ilave bir sıcak hamam bulunduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Öte yandan, Bizans Dönemi Konstantinopolisi'nin bir diğer büyük Meryem Ana kült alanı olan Blachernai mabedi ise tam tersi yönde bir evrim geçirmişti. Burada yer alan ve imparatorların yılda üç kez yıkanma ritüellerini gerçekleştirdikleri hamam, Osmanlı'nın kenti fethinden kısa bir süre önce yanan ünlü kiliseyle birlikte yok olmuştu. Bununla birlikte, Ayvansaray semtinde yer alan modern Vlaherna Kilisesi, esas olarak ilişkili olduğu *ayazma* ile ünlüdür ve her iki yapı da on dokuzuncu yüzyıldan kalmadır.[45]

Daha genel bir eğilim ise, özelliği olmayan sıcak hamamların sadece kiliselere yakın

41 Görülen yaklaşım çeşitliliği için, bkz. *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 491, 696, 748, 831, 841, 847, 925, 1013–14, 1033, 1276, 1364.

42 Bkz. Berger, *Das Bad*, 74–75; Klaus Belke, *Bithynien und Hellespont*, TIB 13 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2020), 963–65.

43 Türkçe çevirisinin dayandığı kaynak için bkz. Carlo Gallavotti, ed., "Planudea (X) 37. L'anacreontica de thermis di Leone Magistro," *BollClass*, 3. dizi, 11 (1990): 78–103; Berger, *Das Bad*, 128.

44 Konstantin Horna, "Die Epigramme des Theodoros Balsamon," *WSt* 25 (1903): 190–91; çev. Paul Magdalino ve Robert Nelson, "The Emperor in Byzantine Art of the Twelfth Century," *BF* 8 (1982) [yeniden üretimi: Paul Magdalino, *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium* içinde, VCS 343 (Aldershot: Variorum, 1991), no. VI], 153 (no. 27); Talbot, "Holy Springs and Pools," 162–63.

45 Janin, *Les églises et monastères*, 161–71. İmparatorların ritüel amaçlı yaptıkları ziyaretler, *Törenler Kitabı* II.12'de detaylı olarak tasvir edilir: bkz. Dagron ve Flusin, *Constantin VII Porphyrogénète*, 3:74–81; karşılaştırma için bkz. Berger, *Das Bad*, 82–83; Talbot, "Holy Springs and Pools," 163–64.

bulunmalarıyla ve iç mekânlarının haç ve ikonalarla süslenmesiyle[46] değil, aynı zamanda imparatorların bile katıldığı ayinsel yıkanma faaliyetleriyle yarı kutsal alanlara dönüştürülmesiydi. Ayinsel yıkanma, temizliğin tanrısallığa eşlik ettiği ve bedenin arınmasının ruhun arınmasını da içermesi gerektiği ilkesine dayanan, hem ruhsal hem de fiziksel şifa getiren liturjik bir faaliyetti. Bu, vaftiz ayininin bir yansımasıydı ve İsa'nın Son Akşam Yemeği'nden sonra havarilerinin ayaklarını yıkaması olayını hatırlatıyordu (Yuhanna 13, 1–13); Hodegon'un halka açık hamamında yer alan havuz da, bu performansı yeniden canlandırmak için kullanılıyordu.[47] Böylece ayinsel yıkanma faaliyeti, sıcak hamama kutsal bir kaynağın kutsiyetini kazandırıyordu. Bu durum en iyi şekilde, Meryem Ana'nın resmi hagiografisinde, en azından Konstantinopolis *Synaxarionu*'nun bir versiyonunda kendine yer bulan küçük bir özel hamamın hikâyesinde anlatılır. Hikâye, *Neorion'daki En Kutsal Theotokos Kilisesi'nin Yeniden İnşası Üzerine* başlığını taşır ve şu şekilde başlar:

> Hükümdarların en dindarları Michael ve Theodora'nın döneminde, Antonios adında bir *patrikios*'un Konstantinopolis'in Neorion'unda … güzel bir evi ve en kutsal Theotokos adında tanınmış bir kilisesi vardı. İkonoklast imparatorlar döneminde ikona süslemelerinden arındırılmış olan bu binayı yeniledi ve kutsal ikonaların asil formlarına uygun bir şekilde dekore etti. Bu Tanrı aşığı adam, söz konusu kiliseyi bu şekilde donatıp süsledikten sonra, altına kendi bedensel rahatlığı için küçük bir hamam inşa ettirdi. Ancak hamam, üzerinde kutsal ilahiler söylenip Tanrı yüceltilirken, Efendimiz Yüce İsa'nın tertemiz annesi, en kutsal Leydimiz ve daima Bakire olan Meryem Ana vesilesiyle Kutsal Ruh'un lütfu tarafından ziyaret edildi. Çeşitli hastalıklardan iyileşenlerin sayısı hiç de az değildi ve bu mucizelerin haberleri yayıldıkça, Tanrı aşığı birkaç kişi bir araya gelerek *patrikios*'tan Yüce İsa inancındaki kardeşlerin iyiliği yolunda, haftada bir kez kendileri için yıkanma töreni düzenlemesini istediler. *Patrikios* da bu doğrultuda onları bir araya getirdi.[48]

Anlatının biraz samimiyetsiz olduğunu düşünmeden edemiyoruz çünkü *patrikios* Michael hamamı kendi özel kullanımı için inşa ettirdiğinden, mucizevi tedaviler yalnızca kendisini ve ev halkını etkilemiş olabilir; bu nedenle, bunları duyurmak ve dindar erkeklerden oluşan bir ayinsel yıkanma derneği (*louma*) kurmak için bir gerekçe yaratmak üzere inisiyatif almış olmalıdır. Açık olan şu ki, hem *patrikios* hem de dindar adamlar kiliselere bağlı hamamlarda standart hale gelen bir uygulamaya öykünmek için, bu mucizelerde bir teşvik ve gerekçe bulmuşlardı. Bu uygulama, yoksulları beslemeye ve yıkamaya adanmış *diakoniai* veya *lousmata* adı verilen kardeşlik derneklerinin kurulmasıydı.[49] Bahsedilen kurum altıncı yüzyıla aitti; ancak ikonoklazmdan sonraki dönemde yıkanmaya özel bir vurgu yapılarak Konstantinopolis'te yeniden popülerlik kazanmıştı. Gördüğümüz gibi, Hodegon'daki ritüel hamamı muhtemelen III. Michael tarafından kurulmuştu. Halefi I. Basileios, yakınlardaki *ta Tzerou* Başmelek Michael Kilisesi'ni restore ederken, "*diakonia*'nın gelirlerini artırarak para sıkıntısını gidermişti."[50] Michael'in başnazırı Theoktistos, kardeşlik derneğinin düzenlediği, *ta Areobindou*'daki ayinsel yıkanma faali-

46 On üçüncü yüzyıla gelindiğinde, bu durum Konstantinopolis'teki tüm halk hamamları için geçerliydi: bkz. George Pachymeres, *History*, IV 3, *Georges Pachymérès, Relations historiques, I–II*, ed. A. Failler, CFHB 25.5.1 (Paris: Les Belles Lettres, 1984), 339.

47 Horna, "Die Epigramme," no. 42, 200.

48 Türkçe çevirisinin dayandığı kaynak için bkz. *Synaxarion Ecclesiae Constantinopolitanae, Acta Sanctorum, Propylaeum Novembris*, ed. Hippolyte Delehaye (Brüksel: Sociéte des Bollandistes, 1902), 935.

49 Magdalino, "Medieval Constantinople," 33–36; Paul Magdalino, "Church, Bath and Diakonia," 178–88.

50 *Life of Basil*, Ševčenko, 304–5.

yetine katılmıştı.[51] VI. Leon Dönemi'nde yaşamış bir saray görevlisinin eşi "her zamanki *ta Armatiou louma*'sında yoksulları yıkayıp besleyerek geleneksel *diakonia* hizmetinde bulunmuştu."[52] Bu kurumların hiçbirinde mucizevi iyileşme vakalarından bahsedilmemektedir; ancak Neorion'daki *lousma*'nın hikâyesi, mucizevi iyileşme vakalarının sıcak suyun fiziksel olarak iyileştirici etkisinin İlahi Lütuf'un çağrısı ve müdahalesi ile artırıldığı ayinsel yıkanma faaliyetlerinin her zaman potansiyel bir sonucu olarak görüldüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak, bu makalede incelediğimiz hamamlar, ayinsel yıkanma faaliyetleri ve mucizevi iyileşme vakalarının kendine özgü bir karışımı olan bu tedavi kültürünün, dokuzuncu yüzyıl Konstantinopolisi'nin icadı olmadığı vurgulanmalıdır. Bu kültür, Geç Antik dünyada ve özellikle de Mısır'da gelişmişti.[53] Konstantinopolis, bu kültürün siyasi otoritenin mali ve ideolojik desteğiyle Hıristiyan formunda devam ettiği tek yer oldu. İster ikonoklazmın lehinde ister aleyhinde olsun, yeni şifa yerlerinin yaratılmasına yönelik girişimleri besleyen temel unsur, merkezinde imparatorluğun ve dinin yenilenmesini barındıran Bizans siyasi kültürüydü.

51 Symeon, Büyük Kâtip, *Chronicle*, Wahlgren, 240 (editör açıklanamaz bir şekilde *Arabindou* yazımını tercih etmektedir).

52 *Life of St Theophano*, E. Kurtz, ed., "Zwei griechische Texte über die heilige Theophano," *MASP*, 8. seri, 3/2 (1898): 19.

53 Mısır için, Tyler Wolford'un bu kitaptaki bölümüne bakınız.